

**Nailə Şirinova**  
**Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru**  
**Azərbaycan Texniki Universiteti**  
**AZ1073, Bakı ş., Hüseyn Cavid pr.25**  
**E-mail: [naille1927@mail.ru](mailto:naille1927@mail.ru)**

## **ELM SOSIAL FƏALİYYƏT MODELİ, ÜSTÜNLÜK FORMASI VƏ ÖZƏLLƏSMƏ FAKTORU KİMİ**

**Xülasə:** XX əsrə qədər dünyagörüşü istiqamətlərinin ziddiyyətliliyinə baxmayaraq müxtəlif fəlsəfi sistemlər fundamental istiqamətlər şkalasında elmi biliyin dəyərinə və onun üzərində qurulan ictimai inkişafa tərəfdar çıxmışdır. 60-cı illərin sonu və 70-ci illərin əvvəlləri elmin tənqidinin sərtləşməsinin genişlənməsilə seçilir. Mədəniyyətin ənənəvi formalarını yaratmağa çalışan elmə əks hərəkətlər meydana gəlir. Elmi sərt tənqiddə məruz qoyan və onun progressiv inkişafını təmin etməsinə pessimist yanaşan antisientizm konsepsiyaları yaranır. Əksər ölkələrin iqtisadi və texnoloji inkişaf səviyyəsi müasir elmin tətbiqinə uyğun gəlmir. Elmin real inkişaf yolu isə göstərdi ki, burada hər bir böhran həddindən sonra dünyanın yeni elmi mənzərəsinə yeni tənqiddə tərzinə keçidlə əlaqədar sıçrayışlı inkişaf başlanır. Kompüter texnologiyasının inkişafı ilə əlaqədar olaraq elmi informasiyanı saxlamaq imkanları da xeyli artmışdır. XX əsrin 50-60-cı illərində “Elmşünaslıq” və ya “Elm haqqında elm” adı altında ortaya çıxan yeni tədqiqat istiqaməti elmdə məhz riyazi olaraq qiymətləndirilə bilən parametrlərin təhlili ilə əlaqədar idi.

**Açar sözlər:** elm, tədqiqat, mədəniyyət, sivilisasiya, insan.

Müasir texnologiya sivilisasiya çərçivəsində elm xüsusi mahiyyət kəsb edir. Buna görə də XX əsrə qədər dünyagörüşü istiqamətlərinin ziddiyyətliliyinə baxmayaraq müxtəlif fəlsəfi sistemlər fundamental istiqamətlər şkalasında elmi biliyin dəyərinə və onun üzərində qurulan ictimai inkişafa tərəfdar çıxmışdır. Lakin XX əsrdə elmi-texniki tərəqqidən doğan problemlərin nəticəsi olaraq bu dəyərlər şübhə altına alınır. 60-cı illərin sonu və 70-ci illərin əvvəlləri elmin tənqidinin sərtləşməsinin genişlənməsi ilə seçilir. Mədəniyyətin ənənəvi formalarını yaratmağa çalışan elmə əks hərəkətlər meydana gəlir. Elmi sərt tənqiddə məruz qoyan və onun progressiv inkişafını təmin etməsinə pessimist

yanaşan antissientizm konsepsiyaları yaranır. Eyni zamanda həqiqət, rasionallıq və s. kimi ideyalar inkar olunur. Elmə əks hərəkətlərin meydana gəlməsi təkcə elmin intellektual imkanlarına deyil, həm də onun cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqələrinə aid olan elmiböhranın ciddi simptomudur.

Hazırda müxtəlif xalqlar və ölkələr vahid elm sistemindən eyni dərəcədə istifadə etməirlər. Əksər ölkələrin iqtisadi və texnoloji inkişaf səviyyəsi müasir elmin tətbiqinə uyğun gəlmir. Bunun üçün həm ictimai-təşkilatı infrastruktur, həm iqtisadiyyatın texnoloji strukturu müasir elmin “dilində” yazılmış – qurulmuş olmalıdır.

Elmi kəşfin tətbiq üçün hazırlanması isə əslində elmi fəaliyyətdən fərqli təbiətə malikdir. Belə ki, elmin məqsədi obyektiv gerçəklikdə, təbiətdə olan qaydanın, ahəngin, strukturun aşkar edilməsi və terminlərlə, yaxud riyazi dillə ifadə olunmasıdır. Halbuki, tətbiq üçün hazırlanma prosesində insan özünün bildiklərini təbii materiala transfer etməyə çalışır. Elmi inkişafın ilk dövrlərində alimlər hər iki mərhələni özündə birləşdirir və özlərini hansısa ideyanın tətbiqi üçün özləri hazırlayırdı. P.L.Kapitsa yazır: “Əvvəlki vaxtlarda nəinki Nyuton və Hyugens, hətta Maksvell kimi nəzəriyyəçilər də öz nəzəri mülahizələrinin eksperimental yoxlanmasını özləri həyata keçirirdilər. İndi isə ancaq istisna hallarda nəzəriyyəçi öz nəzəriyyəsinə yoxlamaq üçün təcrübə qoyur. Müasir dövrdə qloballaşmanın və dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının tələblərinə uyğun olaraq müxtəlif elm sahələri arasında qarşılıqlı əlaqə gətdikcə genişlənir və elmdaxili integrativ proseslər gedir. Dünyanın vahid elmi mənzərəsi, “bütöv elm” modeli təşəbbüsləri həmişə olmuşdur. Hər bir inkişaf mərhələsində alimlər obyektiv gerçəkliyi adekvat əks elətdirən bir model qurduqlarını zənn ediblər. Bəzən hətta bunu bir model kimi yox, həqiqət kimi, gerçəyin adekvat obrazı kimi qəbul ediblər. Lakin alimlərin “özünü aldatması” sonlu bir obrazın sonsuzluğu ifadə edə bilmək iddiası ilə bağlıdır. Əslində isə bizim bütün biliklərimiz və min illər ərzində elmin əldə etdiyi nailiyyətlər gerçək dünyanın ancaq mücərrəd, ümumiləşmiş, digər tərəfdən isə adda-budda, hissələrlə dərkidir. Yəni hələ neçə-neçə elmlər yaranacaq və onlar dünyanın elmi mənzərəsini nəinki yeni adalar və yarımadalarla, hətta ola bilsin ki, bütöv materiklərlə zənginləşdirəcəklər. Nəzərə alınmalıdır ki, elm bu dünyanın dəyişkənliyini, konkret təzahürlərini yox, ümumilər arasında münasibəti, sabit, universal əlaqələr sistemini, konfigurasiyanı, maketi öyrənir!

Elmi tərəqqinin hüdudsuzluğu ən çox onun kumulyativ xarakterinin nəticəsidir. Kumulyativlik – elmi biliklərin yenisi ilə əvəz olunmayaraq, üst-üstə toplanması deməkdir. Müasir elmsünaslıq elmi inkişaf qanunauyğunluğunun daha mürəkkəb xarakterə malik olduğunu aşkar etsə də, hər halda bu xassə elmin mühüm səciyyələrindən biri olaraq qalmaqdadır. Elmin spesifikasiyasından söhbətlər gedərkən o, bir qayda olaraq, fəlsəfə, din, incəsənət və əxlaqla qarşılaşdırılır.

Elmin son həddi barədə mübahisələr yalnız müasir dövrdə ortaya çıxmamışdır. Bu haqda əvvəllər də danışılmışdır. Məsələn, XIX əsrdə texnikanın sürətli inkişafından sonra durğunluq yarandığı və mexanizmin elmi düşüncə tərzinə hakim kəsildiyi bir şəraitdə bundan sonra elmin yenə inkişaf etməsi imkanı şübhə altına alınır. Elmin real inkişaf yolu isə göstərdi ki, burada hər bir böhran həddindən sonra dünyanın yeni elmi mənzərəsinə, yeni təfəkkür tərzinə keçidlə əlaqədar sıçrayışlı inkişaf başlanır və s. Lakin müasir dövrdə elmin hüdudu ilə əlaqədar şübhələr daha çox sosial amillərin təhlili nəticəsində yaranır. Məsələn, elmin müasir inkişafı elmi işçilərin sayının sürətlə artması ilə müşayiət olunur. Bu sürət Yer kürəsində adamların sayının artma sürətindən qat-qat böyükdür. Deməli, bu hal müntəzəm davam edərsə, yaxın gələcəkdə gərək

bütün adamlar

elmlə məşğul olsunlar. Elm özü öz gələcək inkişafı üçün yol açır. Kompüter texnologiyasının inkişafı ilə əlaqədar olaraq elmi informasiyanı saxlamaq imkanları da xeyli artmışdır.

Elmin tərəqqisindən danışa bilmək üçün metodoloji prinsip kimi istiqamətlənmiş inkişaf anlayışından istifadə etmək lazım gəlir. Belə ki, elmin daxili hərəkəti, hansı isə biliklərin arxaikləşməsi və hansı isə yeni tədqiqat sahələrinin və yeni biliklərin aktuallaşması prosesi həmişə gedir və bu tipli hadisələrin, dəyişmələrin inkişaf kimi götürülməsi elmdə hər hansı bir inkişaf qanunauyğunluğunun açılmasına imkan verə bilməz. Belə bir qanunauyğunluğun müəyyən edilməsi üçün isə öncə hərəkətin üstün istiqamətləri müəyyənləşdirilməlidir. Yəni biz inkişaf kateqoriyasından yox, əslində tərəqqi anlayışından çıxış edirik və bu zaman tərəqqinin meyarları bəlli olmalıdır. XX əsrin 50-60-cı illərində “elmşünaslıq” və ya “elm haqqında elm” adı altında ortaya çıxan yeni tədqiqat istiqaməti elmdə məhz riyazi olaraq qiymətləndirilə bilən parametrlərin təhlili ilə əlaqədar idi. Belə ki, elmin sosial sistemə çevrilməsi və maddi ictimai təcəssümü məhz elm üçün spesifik olan bir sıra hadisələrin ölçülməsinə imkan yaratdı.

Vahid ümumbəşəri elm sistemi “Elm üçün elm” prinsipi ilə formalaşır. Yəni burada əsas məqsəd bizim utilitar-praktik mühitin deyil, elmin özünün qarşıya qoyduğu problemləri həll etmək olduğundan, elmi işlərə qiymət verməyin də meyarları məhz “Elm üçün elm” mövqeyindən müəyyənləşdirilmişdir. Başqa sözlə, burada elmi iş istehsalatda tətbiqdən və iqtisadi faydadan daha çox böyük miqyaslı elmi axtarışlarda rol oynamaq, elmin özü üçün faydalı olmaq baxımından yanaşılır. Bu cəhət məhz fundamental elmlər üçün səciyyəvidir. Fundamental tədqiqatlar qısa zamanda öz tətbiqi problemini tapa bilmədiyinə görə onların elmi dəyərlərinin qiymətləndirilməsi xüsusi metodika tələb edir. Bunun üçün müəyyən bir elmi nəticəyə gətirən tədqiqat prosesinin spesifikasiyadan əlavə bu nəticənin elmi biliklər sistemində tutduğu yeri və yeni nəzəriyyələr üçün oynadığı potensial rolu dəyərləndirmək tələb olunur. Əlbəttə, qiymətləndirmənin ən etibarlı forması müvafiq sahə üzrə mötəbər alimlərin rəyidir. Yəni, hər bir elmi iş ekspertizadan keçirilir, onun elmi dəyəri məhz həmin sahənin mötəbər mütəxəssisləri tərəfindən qiymətləndirilir.

Maarifçi mütəfəkkirlər güman edirdilər ki, şüurun və sosial təşkilatların rəşadətli formaları ətraf mühitin irrasiionallığından və hakimiyyətin özbaşınalığından yaxa qurtarmağa imkan verir. Bu səbəbdən də elmin təkmilləşdirilməsi və təcrübəyə tətbiq edilməsinə gətirən bütün dəyişiklikləri alqışlayırdılar. Elmə baxışlar olduqca optimist idi, güman olunurdu ki, o, təkcə təbiət üzərində hakimliyə deyil, eləcə də sosial və mənəvi tərəqqiyə, hətta şəxsi xoşbəxtliyə gətirəcək. Lakin XX əsrdə optimizm ümidlərin boşa çıxması ilə əvəzləndi, maarifçilik çağırışları insana təzyiğin universal sistemə çevrildi. Elmi tənqidin radikal yanaşmalarından biri də elmi inkişafın dünyagörüşü nəticələrinin tənqididir. Bu tənqidin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, texnogen sivilisasiyanın yeni dövrün rəşadətində kök salmış dünyagörüşü həmin bu rəşadətli və ondan doğan dünyaya münasibətin böhranına səbəb olmuşdur.

Haydeqqer texniki sivilisasiya və yeni dövrün mənzərəsi arasında əlaqə yaratmışdır. O, qeyd edir ki, dünyanın texniki mənzərəsi dünya haqqında təsəvvürlərlə eynilik təşkil etmir. Bu, sadəcə olaraq reallığın işarə və əyani-objektli formada obyektləşdirilmiş müəyyən modelidir.

Haydeqqer həqiqət məsələsini elmi yox, məhz fəlsəfi sualların əsaslarına aid edir. Onun fikrincə, elm bizə varlıq həqiqətini açmır çünki, özü artıq müəyyən

mənada ona

“yaxınlaşmışdır”. Elmə qədərki münasibətdən fərqli olaraq elmi münasibət əvvəldən predmetləşdirmə aktı ilə təsdiq edilir. Bu fundamental akt mövcud olanın predmet qismində anlaşılmasını təmin edir. Beləliklə, elmin və metafizikanın başlıca səhvi ondan ibarətdir ki, o həqiqi varlığı bu və ya digər mövcud olanla yəni, əyani və ya ideal konkretliklə əvəz etmişdir.

Haydeqqer qeyd edir ki, insan həqiqəti əldə etmək üçün xüsusi hazırlıq keçməli, gizli olmayana, aleteyaya yol tapmalıdır. Nəticə etibarilə həqiqət onu öyrəninin azadlığından və olduğu yerdən asılıdır.

Haydeqqer kimi Qusserl də güman edir ki, Avropa böhranının səbəbi rəasionalizmin özünün mahiyyətində deyil, onun həyatın rəasional mənəasından uzaqlaşmasındadır. Elmlərin böhranı ona dəlalət edir ki, problemlərin qoyuluşu üsulları və onların həlli metodları qeyri-qənaətbəxş vəziyyətdədir. Lakin təbiətşünəaslıq səhələrinin əksəriyyəti elmilik təcəssümü olmaqda davam edir və olduqca maraqlı nəticələrə gətirir. Bununla belə, elmin qiymətləndirilməsində yeni irəliləyişlər müşahidə olunur. Onlar elmiliyin özünə yox, onun insan varlığı üçün əhəmiyyətinə aiddir.

M.M.Baxtin düşüncə xarakterini və subyektin ruhi məhfum anlayışından asılılığını xüsusi vurğulayaraq alimin həyat qarşısında məsuliiyyətini elan edir və humanitar anlayışı ruhi işlə əlaqələndirir. Müəasir insan özünə deyil, ümumi qanuna tabe olaraq hərəkət etdiyi bu dünyada özünü daha arxayın hiss edir. Ondən real aləmə keçid prinsipi mövcud deyil. Anlamanın və həyatın dualizmini dəf etmək məqsədilə Baxtin kontekstə əməl anlayışını daxil edir. Yalnız ondan və onun məsuliiyyətindən varlığa keçid mövcuddur.

Beləliklə, teoritizmin başlıca nöqsanı qismində Baxtin məsuliiyyətdən, qərar qəbul etmək riskindən, “əməldən” boyun qaçırmaqda görür. Təcrid olunmuş nəzəri aləmin mövcudluğa haqqı var, lakin o, bütövlükdə dünya ilə eyniləşdirilməməlidir. O, emosional xarakter daşıyan “varlıq-hadisə” şəxsi əməl aktına daxil olmalıdır. Anlama işə əməl anını təcəssüm etdirir. İnsan əzəldən Baxtin tərəfindən “varlıqda mənim qeyri-alibim” ifadəsi ilə göstərilən ətraf-mühitin “əsiridir”. Bu səbədən də əməl situasiyasında qeyri- əhəmiyyətli və şəxssiz hec bir şey ola bilməz.

### **Ədəbiyyat:**

1. Тойнби А. Цивилизация перед судом истории. М.СПБ, 1996. с.384
2. Программы РАН изрядно “порезали”(интервью с вице-президентом РАН Г.А.Месяц. 19 февраля 2010)//<http://www.poisknews.ru/articles/6693-po-zhivomu.html>;
3. Рогов С.М.. Не востребованность науки – угроза безопасности страны // Газета «Поиск», № 12, 19 марта 2010.
4. Глаголева Г.М.. Технологическое освоение научных открытий и разработок (экономические аспекты), М., «Экономика», 1977, с. 47.
5. Капица П.Л.. Эксперимент, теория, практика: Статьи и выступления. М., Наука, 1981, с. 190-191.

**Найля**

**Ширина** **Наука как модель социальной деятельности,**  
**превосходства и**  
**приватизации**  
**Резюме**

Несмотря на противоречия мировоззренческих направлений XX века, различные философские системы в масштабе фундаментальных тенденций поддерживали идею ценности научных знаний в контексте социального развития. В конце 60-ых - начале 70-ых годов XX века, в пору ожесточения научной критики, стали возникать пессимистично настроенные концепции антисиионизма. Известно что, уровень экономического и технологического развития большинства стран не всегда дают возможность применять достижения современной науки. История развития науки показывает, что каждый кризис общества начинается с перехода на новый научный подход, а именно на новый стиль мышления. Сегодня в связи с развитием компьютерных технологий значительно расширились возможности хранения научной информации.

**Ключевые слова:** наука, исследование, цивилизация, человек, культура

**Nailya**  
**Shirnova**

**Science as a model of social activity,**  
**preeminence and privatization**  
**Summary**

Despite the contradictions of the worldview of the XX century, various philosophical systems on the scale of fundamental trends supported the idea of the value of scientific knowledge in the context of social development. In the late 60s-early 70s of the XX century, at the time of fierce scientific criticism, pessimistic concepts of antisianism began to emerge. It is known that the level of economic and technological development of most countries do not always give the opportunity to apply the achievements of modern science. The history of science shows that every crisis of society begins with the transition to a new scientific approach, namely a new style of thinking. Today, in connection with the development of computer technology has also significantly expanded the possibility of storing scientific information.

**Keywords:** science, research, civilization, man, culture

**Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 29.10.2018**

**Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi:**

**08.11.2018 Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi:**

**13.11.2018**

**Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: dosent Tamilla**

**Əhmədova ADMİU-nun Elmi Şurasının 22 dekabr 2018-ci il, 04 sayılı qərarı ilə çap olunur**